

ОДЕСЬКЕ ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО ВІД АРМАНА РІШЕЛЬЄ

У статті розкрито історичні аспекти становлення та розвитку Одеси за часів правління Армана Рішельє. Розглянуто механізм економічного зростання міста та висвітлено основні досягнення успішного керівника. Проаналізовано основні управлінські заходи і людські якості герцога, та обґрунтовано причини економічного та соціального зростання.

Ключові слова: міські доходи, економічне зростання, соціальний розвиток, митні збори, торгові контракти, товарообіг.

В статье раскрыты исторические аспекты становления и развития Одессы во времена правления Армана Ришелье. Рассмотрен механизм экономического роста города и освещены основные достижения успешного руководителя. Проанализированы основные управленческие мероприятия и человеческие качества герцога, и обосновано причины экономического и социального роста.

Ключевые слова: городские доходы, экономический рост, социальное развитие, таможенные сборы, торговые контракты, товарооборот.

The article deals with the historical aspects of the formation and development of Odessa during the reign Armand Richelieu. The mechanism of growth of the city and the main achievements of the successful leader are highlights. The main management measures and human qualities of the Duke, and reasonably causes of economic and social growth are analyzed.

Keywords: urban income, economic growth, social development, customs duties, trade contracts, turnover.

Актуальність проблеми. У складних економічних та соціальних умовах, які характерні для сучасного стану України, науковці наголошують на необхідності врахування зарубіжного досвіду провідних економік світу. Як приклад все частіше наводять Сінгапурську модель економіки з її здобутками та інноваціями, або ж успіхи Гонконгу, як лідера економіки всієї східної Азії. Проте, на нашу думку, в першу чергу варто проаналізувати історичний аспект економічних і соціальних здобутків, яких досягли наші попередники. Адже без знання економічної історії, врахування основних невдач та з'ясування факторів успіху неможливий рух у майбутнє. Історичний досвід у взаємозв'язку з передовим світовим досвідом і сучасними економічними реаліями дозволить досягти реального покращення економічної ситуації в Україні та підвищити рівень життя населення. Важливу роль в економічному зростанні держави відіграють особистості-лідери, які своїм прикладом, відданістю, знаннями та самопожертвою творять історію націй. Саме про таку людину та її економічні здобутки у розбудові економіки Одеси та Новоросійського краю і хотілося б згадати.

Ступінь дослідження проблеми. На сьогодні існує значна кількість історичних досліджень присвячених Арману Жану дю Плессі, герцогу де Рішельє та його здобуткам на посаді першого міністра Франції. Автобіографічні дані та розрізнені відомості про тогочасний стан економіки частково описано в працях вітчизняних та зарубіжних авторів, таких як: А.Скальський, М.Алданов, П.Майков, О.Захарова. Про активне економічне та соціальне зростання Одеси за часів градоначальства Армана Рішельє написано досить мало. Проте неоціненний вклад француза в економічний розвиток Одеси заслуговує на подальші дослідження та постійний пошук, з метою врахування всього позитивного, в тому числі й ділових людських якостей особистості,

які так потрібні в сучасних умовах.

Метою даної статті є дослідження вкладу Армана Рішельє в економічний та соціальний розвиток Одеси.

Виклад основного матеріалу. Весною 1795 року до резиденції графа Петра Олександровича Румянцева-Задунайського – генерал-губернатора Малоросії, що проживав тоді в своєму прекрасному палаці в Ташані, поблизу Переяслава, прибув Арман Рішельє з другом Ланжероном. Граф надзвичайно ласкаво прийняв обох французів і запропонував їм поступити в Кірасирські полки: Ланжерону – в Малоросійський, а Рішельє – Віськового ордена [6].

У червні 1795 року Рішельє і Ланжерон були затверджені імператрицею полковниками в означених полках. Так з легкої руки фельдмаршала Румянцева Рішельє приймає командування Кірасирським полком, який дислокувався на Волині. Румянцев Л.О. рахувався шефом вказаного полку до 1797 року [6].

Сучасна історія знає більше про Армана Рішельє, як першого міністра Франції та градоначальника Одеси, але він був і хоробрим та мужнім воїном. 12 листопада 1790 року в компанії з австрійським полковником принцом Карлом де Лінеш та ще одним французьким підполковником графом Луї де Лонжероном, Рішельє відправляється на береги Дунаю, де християни вели війну з турками. Компанія друзів, загнавши коней, на селянській гарбі прибула в штаб-квартиру князя Потьомкіна, звідки волонтери були направлені в Ізмаїл.

Штурмом Ізмаїла, який був призначений на 11 грудня командував сам О.В.Суворов. Найважчий напрямок атаки був з боку річки. Необхідно було переправитися під вогнем через Дунай, висадитися на берег і атакувати високі стіни фортеці. Друзі французи потрапили в загін 40 річного генерал-майора Йосипа Михайловича Дерібаса, в егерські батальйони, спецназ тих часів. У документах російської армії Рішельє проходить під титулом свого дідуся, як «герцог де Фронсак». Три друга виявили неабияку хоробрість при штурмі фортеці. Всі вони отримали нагороди, але найбільше, судячи по нагородах, відзначився Арман Емануель дюк де Фронсак. За свою відвагу волонтер отримав Георгіївський хрест та «шпагу золоту» [1].

Після перемоги герцог Рішельє став надзвичайно популярним у Петербурзі. Сама імператриця Катерина була зачарована ним, але Рішельє поїхав до Парижу, бо там помирав його батько...

До Росії герцог Рішельє повернувся в серпні 1791 року. У Петербурзі йому було даровано чин полковника і привілею бувати на ермітажних зборах у близькому колі імператриці, де її можна було називати просто Като. Там Рішельє познайомився з юним внуком імператриці і старшим сином спадкоємця престолу – Олександром Павловичем [6].

Герцог Рішельє, а точніше Арман Емануель дю Плессі дюк де Рішельє, граф Широн, герцог де Фронсак народився в Парижі у 1766 році. І за фамільними традиціями і за зв'язками він належав до вищої придворної аристократії. Освіту Арман отримав у закритому навчальному закладі імені свого прадіда – кардинала Франції, герцога де Рішельє. Доля закинула Армана на штурм Ізмаїла, дарувала життя, легке поранення і нагороди імперії за хоробрість.

За часів царювання імператора Павла I Рішельє потрапляє в опалу. Павло недолюбливав висуванців імператриці. Арман подає рапорт та їде у відпустку.

З великою радістю Рішельє зустрів звістку про те, що імператорський трон змінив Олександр I. Він згадав свої зустрічі з юним спадкоємцем і надіслав вітання Олександрові I. Молодий імператор відповів на його привітання і запросив до Петербурга. З цього часу відкриваються нові сторінки життя Армана Рішельє.

У 1803 році імператор Олександр I призначив Рішельє генерал-губернатором міста Одеси і Новоросійського краю.

9 травня 1803 року 36 річний Арман вперше ступив на землю Одеси. На під'їзді він побачив убогі глиняні мазанки і балаганчики. У місті було декілька недобудованих церков, сотні чотири одно, рідко двоповерхових будинків. Зрідка траплялися деревця. Одесу до 1803 року називали «республікою жуликів» і «помийною ямою Європи». Доходна частина бюджету міста була близько 40 тисяч рублів, а витратна сягала 45 тисяч. Такою застав Одесу Рішельє [1].

Слід зазначити, що Арман Рішельє користувався великою довірою імператора Олександра I, але завжди використовував її тільки на благо міста. В Одесі доля знову зводить Рішельє з Румянцевим, тепер уже з сином фельдмаршала Миколою Олександровичем – міністром комерції, а потім і міністром фінансів імперії, куратором Одеси. З подачі М.П.Румянцева відбулося Височайше повеління, що дозволяло впровадити більшу частину пропозицій Дюка, отримати необхідні для цього грошові суми. Зокрема було зменшено мито на всі товари, що ввозилися в Одесу і вивозилися з порту.

Між М.П.Румянцевим та Рішельє, судячи з переписки, склалися дружні ділові стосунки. Як нелегко починалася служба нового градоначальника можна дізнатися, проаналізувавши цікавий лист Арману від міністра фінансів графа М.П.Румянцева в кінці травня 1803 року. «На клопотання перед імператором про відсутність майстрів, з волі імператора направляю в Одесу: столяра і двох робітників, булочника з одним робітником, слюсаря з одним робітником. Якщо в Одесі знайдуть свої вигоди, то приклад їх без затримки приведе туди й інших охочих» - писав міністр у своєму листі [3].

На клопотання Армана Рішельє через два місяці надійшов урядовий указ про зменшення митного збору в торгових портах Одеси на 1/4. У розпорядженні міста залишалося 1/5 митних зборів замість 1/10. Було дозволено збір із суден, що приходили в порт, 1/2 з них надходила в міський бюджет, а 1/2 - в державну казну. За рішенням громади на користь міста сплачувалося 2,5 копійки з кожної четв'єрти зерна, що відпускалася за море. Гроші витрачалися на прокладання доріг, облаштування криниць, ремонт фонтанів і старої гавані. Ці 2,5 коп. за перші три роки принесли до одеської казни 45 тис. руб. — більше, ніж річний дохід 1802 року [6].

Рішельє добре розумів, що основою процвітання Одеси є торгівля, особливо морська. Він неодноразово їздив до Петербурга і домагався різних пільг для Одеського порту. Саме йому належить ідея і перша розробка порто-франко в Одесі. Тут було відкрито різні фінансові заклади, контора морського страхування товарів, комерційний суд. Кількість суден, що заходили у порт, швидко збільшувалася. Якщо 1802 року їх було 300, то за три роки – уже понад тисячу. Сума торгових контрактів також стрімко зростала: 1802 року – 2 млн крб., 1813 – 25 млн крб. Що ж до населення міста, то у 1804 р. воно становило 8000 мешканців, 1813 – 35000, тобто за 10 років збільшилося учетверо [5].

В Одесу потягнулися ремісники. Тільки з німців переселенців-ремісників створилася вулиця «Ремесленная». Муляри і теслярі йшли сюди цілими артілями. Іноземцям Рішельє давав можливість вести бізнес на пільгових умовах. У місто хлинули італійці, греки, перси, німці, іспанці, єгиптяни, поселенці різних національностей і народностей. Назви районів і вулиць зберегли історичну пам'ять: Молдованка, Грецька, Болгарська, Польська, Єврейська вулиці; Французький та Італійський бульвари; Лютеранський та Вірменський провулки.

Рішельє сприяв будівництву і заохочував приїзд до міста дієздатного населення, отримав від центральної влади привілеї для розвитку торгівлі в Одеському порту. Встановивши дружні зв'язки зі своїм земляком де Траверсей, який керував великим військовим портом у Миколаєві та був командуючим російським Чорноморським флотом, він узгодив з ним політику розвитку регіону. Результатом такої політики взаємодії став приїзд до Одеси тисяч переселенців (з 2 000 у 1802 р. населення

Одеси зросло до 4 000 у 1803 р. та до 35 000 у 1813 р.). Враховуючи цю обставину, Франція, Австрія, Іспанія та Неаполітанське королівство терміново відкрили в Одесі свої консульства [2].

Швидке зростання міста притягувало все нові і нові капітали. За 12 років населення Одеси збільшилося в 4 рази і досягло 35 тисяч жителів. Було створено в місті Комерційний суд, промінну контору, прокладено нові вулиці шириною 50 футів, розбиті сади, збудовано собор, католицьку церкву, синагогу, дві лікарні, театр, казарми, водойму, ринок, благородний виховний інститут (Рішельєвський ліцей), комерційну гімназію, шість навчальних закладів, меблеву фабрику та ін. і все це з використанням вільнонайманої праці.

Рішельє одесити називали дюком. Дюк у перекладі означає герцог. Але одесити казали: «Герцогів багато, а Дюк – один» [6].

Жив він скромно в невеликому будинку, їздив по будовах, приймав підлеглих і прохачів, екзаменував вихованців своїх навчальних закладів, відвідував вечори в приватних будинках. Заїжджі столичні люди дивувалися демократизму, аскетизму та доброті Дюка. Він ходив пішки у старій шинелі, хоронив холерних, відвідував грецькі і єврейські лавки, селянські хати, просто говорив з господарями, розпитуючи їх про справи [1].

Природна доброта, усестороння освіченість, твердість, рішучість, вірність слову і відданість друзям поряд з неприйняттям розкоші і соромливістю характеризують Дюка Рішельє [4].

Якщо ідейним натхненником і автором ідеї створення Одеси на місці фортеці Хаджи-Бей був іспанець і воїн Хосе де Рибас, то Дюк де Рішельє був головним янголом-охоронцем Одеси. Він заклав потужний соціально-економічний механізм розвитку Одеси.

Місто пережило епідемію чуми 1812 року, помер кожен восьмий житель Одеси, але і тут Рішельє організував доставку провізії і дизенфікуючих засобів у квартири, забезпечував поховання померлих, не боявся заходити в будинки хворих і надавати їм допомогу. Він організував «командний пункт спасіння», перекрив місто кордоном.

За 10 років правління Дюка Рішельє міські доходи збільшилися в 25 разів, митні надходження зросли в 90 разів. Він зумів довести доцільність вільного транзиту для всіх товарів, привезених морем до Одеси і навіть тих, що направлялися в Європу [1].

Коли Рішельє покидав Одесу, товарообіг доходив до 30 млн. рублів на рік. Це величезна сума за тих часів. Кімната з столуванням коштували на той час 2 рублі срібла в місяць [6].

Рішельє був любителем білої акації. Він випишував з Італії улюблені саджанці і прикрашав ними місто. Особистим прикладом з поливалкою надихав одеситів на догляд за зеленими насадженнями.

Після зречення в 1814 році Наполеона від престолу, Рішельє повертається на батьківщину у Францію. Одесити проводжали Дюка Рішельє за околиці міста, на руках занесли його в екіпаж.

Олександр I через три роки після від'їзду Рішельє відвідав Одесу і був настільки вражений виглядом цивілізованого міста, що нагородив Рішельє, вже прем'єр міністра Франції, найвищим орденом Російської імперії – орденом Андрія Первозванного [6].

В 1815 році король Франції Людовік XVII пропонує Рішельє сформувати кабінет міністрів Франції. Історики стверджують, що це було зроблено за порадою Олександра I.

У середині XIX століття міністерство внутрішніх справ тодішньої Російської імперії, ґрунтуючись на великому статистичному матеріалі за період з 1802 по 1852 роки, не без здивування для себе виявило, що єдиним містом країни, яке завжди жило на свої кошти була Одеса. З'ясувалося, що тими привілеями і заохоченнями,

якими користувалися Москва і Санкт-Петербург Одеса не користувалася, але доходи Одеси завжди перевищували заплановані показники, а з іншого боку, завжди перевищували витратну частину, яка на душу населення була більшою ніж в обох столицях.

З дружби з імператором Рішельє виніс одну вагому перевагу для Одеси і Новоросійського краю – величезний бюрократичний апарат імперії не втручався в той механізм економічного і соціального зростання, який реалізував Дюк в південних провінціях [8].

При виході у відставку, французький парламент назначив Рішельє пожиттєву ренту в 50 тисяч франків... Дюк прийняв дар і тут же пожертвував його на влаштування богадільні. Всі доходи, що отримувалися Дюком в Росії за наказом царя зберігалися за Рішельє на все життя. Всі ці кошти Дюк пожертвував Одеському Рішельєвському ліцею.

Помер Рішельє від інсульту 17 травня 1822 року у віці 55 років. Наступник Рішельє, Ланжерон, звернувся до одеситів із проханням зібрати кошти на пам'ятник. Гроші зібрали швидко. Пожертвування було всенародним, свій внесок намагалися внести всі від чиновника і дворянина до портового робітника і ремісника [1]. Пам'ятник, який і нині є візитною карткою Одеси, замовили знаменитому скульптору І.П. Мартосу. Його відкриття відбулося 22 квітня 1828 року.

Висновки. В економічному розвитку міста, регіону, держави важливу роль відіграють особистісні якості керівника. Робота, удосконалення, прогрес – були лозунгом герцога. Арман Рішельє за 12 років управління Одесою зумів створити механізм економічного зростання, який не потребував привілей і штучної підтримки. Доходи Одеси завжди перевищували заплановані показники, а витрати з міської казни на душу населення були більшими ніж в обох столицях.

За правління Рішельє населення Одеси збільшилося в 4 рази і досягло 35 тисяч, міські доходи збільшилися в 25 разів, митні надходження зросли в 90 разів, товарообіг досяг 30 млн. рублів на рік. Франція, Австрія, Іспанія та Неаполітанське королівство відкрили в Одесі свої консульства. Це був рідкісний випадок в історії, коли закладена економічна політика визначала суть стратегічного розвитку на десятиліття.

Досвід економічних перетворень Рішельє викликає неабиякий інтерес і у сучасників. Щорічно в Одесі за ініціативи Головного управління державної служби України проводяться Рішельєвські академічні читання, де обговорюються питання ділових якостей та методів управління Дюка Рішельє.

Література

1. Алданов М.А. *Собрание сочинений в шести томах. Книга 1. Портреты* / М.А. Алданов. – М. : Новости. 1994. – 592с.
2. Арман-Еманюель дю Плеси, герцог де Рішельє (1766-1822). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ambafrance-ua.org/Arman-Emanuel-dyu-Plesii-gercog>
3. Большая биографическая энциклопедия. Румянцев, граф Николай Петрович. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: odessa.club.com.ua/p004.phtml
4. Захарова Елена Дюк де Рішельє: мифы и реальность / Елена Захарова. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lady-rumina.livejournal.com/364411.html?thread=2712955>
5. Історія. Французи в Україні: герцог Рішельє, граф Ланжерон, маркіз де Траверсе. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://image.ua/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%86%D1%83%D0%B7%D0%B8-%D0%B2->

- %D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-
%D0%B3%D0%B5%D1%80%D1%86%D0 %BE%D0%B3- %D1%80%D1%96%D1%88/
6. Майков М.П. Герцог Ришелье в России / М.П. Майков // Русская старина. - Т.91. - №6. - 1897г. - С.33-49. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.bibliotekar.ru/reprint-95/index.htm>
7. Скальковский А.А. Первое тридцатилетие истории города Одессы 1793-1823 / А.А. Скальковский. - Одесса : Городская типография. 1873. - 312с.
8. Третьяк А.И. Герцог Ришелье: обаяние личности / А.И. Третьяк // Одесса, 1997. - №4. - С.24-26.